

Gabrijela PULJIĆ

Žudnja se trži, a i kupuje. Od diskursa gospodara do diskursa kapitalista u *Nečastivom na filozofskom fakultetu*

UDK: 821.163.42.09 Brešan, I.
Izvorni znanstveni rad

U središtu rada Brešanov je moralitet u sedam slika, kojemu će se pokušati ponuditi novo čitanje. Dijalektika odnosa glavnih likova u *Nečastivom na filozofskom fakultetu* promotrit će se kroz optiku četiriju Lacanovih diskursa ili mogućih tipova društvenih veza, da bi im se kroz lik Nečastivoga pridružio i peti tip – diskurs kapitalista. Poći će se od već utvrđene modifikacije socrealističke tipologije koja će u kontekstu Brešanove drame uroditi izjednačavanjem svih likova ponajprije na jezičnome planu, a zatim u diskursu gospodara. Tipski likovi partijskoga moćnika, predstavnika klera, intelektualca potražiti će novoga gospodara i naći ga u *Nečastivom*. To je lik koji jedini ne čini popis likova, u samoj se drami skriva, a kada se pojavi, to čini mijenjajući lica. Želimo upozoriti stoga na moguće čitanje lika Nečastivoga kao lakanovski određenoga gospodarskog označitelja. U široj diskursnoj sferi postaviti ćemo takvo čitanje kao potvrdu Brešanove ironizacije ideoloških formi teatra, ali i društvenoga uređenja. Pritom će od velike pomoći biti Searleova teorija govornih činova, posebice u određenju birokratskoga i akademskoga tipa jezika koji karakterizira pojedine dramske likove.

KLJUČNE RIJEČI: asertivni pseudo-deklarativi, birokratski govorni čino-
vi, diskurs kapitalista, *Nečastivi na filozofskom fakultetu*, žudnja

Uvodno

U posljednjoj se sedmoj slici Brešanove naslovne drame pred čitatelja podastire „apokaliptični, groteskni i satanski“ prikaz – hibrid Bruegela, „stravičnih vizija s platna“ Boscha i Leonardove *Posljednje večere*. Intermedijalno se po-

stupanje očituje u piramidalnom slaganju „fahova ili kodiranih uloga socrealističkoga teatra“ (Čale Feldman 1989: 137) – partijski moćnici, klerikalci, nevinna žrtva, predstavnik naroda/radničke klase, prema vrhu koji je zaposjeo sam Nečastivi odjenuvši ruho, odnosno tijelo intelektualca. Nečastivi međutim nije jedini koji se presvlači, pa tako zajedno vino ispijaju i janjetinu jedu bivši revolucionar, vojnik, policajac i činovnik s manirama moćnika, svećenik s prišivenim klerikalnim odijelom, intelektualac koji bira obući se u stilu kolebljivca ili revolucionara bez revolucije, a omladina navlači status nevine žrtve.

U literaturi je Brešanov *Nečastivi na filozofskom fakultetu* već prepoznat kao „ironizacija ideoloških formi teatra“ (Čale Feldman 1989: 138) pa u moralitetu u konačnici pobjeđuje Nečastivi, pri čemu se usložnjavaju tipološki određeni socrealistički obrasci. Kao tipični likovi partijskih moćnika pojavljuju se Martinović, ali i Kukurica i Šišak, koji su ujedno podtipovi policajaca „s poznatim zadacima i metodama“ (Čale Feldman 1989: 144). Don Ignacije i gđica Vestić predstavnici su klera, a Fausner, Vagić i studentica Margarita tobože intelektualne skupine. Njihove iskaze, iako bi načelno trebali biti dijametralno suprotstavljeni, karakterizira obilata citatnost, koja prvoj klerikalnoj skupini pomaže u okamenjivanju dogme i plasiranju praznih riječi, pa i korenju, a potonjoj intelektualnoj i ponajprije mislećoj da dogmatizira njihove stavove, odnosno potvrdi njihova uvjerenja. Sedma se slika u kojoj svi tipski likovi zajedno blaguju i uživaju s Nečastivim tumači kao konačno izbacivanje intelektualca koji „nikako da saživi s duhom vremena“ (Čale Feldman 1989: 156), a koji je dotad bio u središtu pažnje. Iako se zamjena tijela doista događa, pa Nečastivome glas daje Rikard Fausner, a koji je pak opredmećen tijelom vodoinstalatera Miška, pa time i mucanjem (oduzimanje mogućnosti govora), ostali *dramatis personae* nisu svjesni te tjelesne zamjene.

Brešan dramu otvara oslikavanjem prizora u kojemu Vagić obavještava Fausnera da se na Komitetu raspravlja o Fausnerovu posljednjem članku u kojemu propituje ulogu religije u socijalizmu, a na koji partijski članovi blago rečeno ne gledaju blagonaklono. Fausnerovi su iskazi u prvi mah postavljeni izrazito apologetski. Potkrepljuje ih citirajući Marxove teze iz Kritike Hegelove filozofije prava. Vagić se u toj raspravi neprestance ograđuje, što će uskoro postati poštapalica, a time i potpuno značenjski ispražnjen iskaz pa njegove replike obiluju bezličnim rečenicama i 3. licem množine koje predstavlja stavove Komiteta:

Znate, ja se ograđujem... ja ne bih želio izricati svoje mišljenje... nije još zreo politički trenutak za njih... ima ih kojima to ništa ne znači i koji su skloni da stvari protumače ad litteram... Komitet to gleda isključivo prakticistički... Oni misle da ste vi ovim napisom pružili snažan adut crkvi... (Brešan 1979: 94–95)

S obzirom na to da u Vagiću ne nalazi adekvatnoga sugovornika za razmjenu stavova, a i da se Vagić povlači sa scene s obećanjem da će „učiniti sve da se ova stvar na komitetu izgadi“ (ibid.: 96), Fausner ostaje zamišljen i sam. U tom se času prvi put preobražuje u žudećega subjekta iskaza pa, uzimajući s police Fausta, prvi put izražava želju: „Eh, kad bi to bilo moguće... pa makar i s njegovom pomoći... šteta, šteta što ne postojiš, majstore Mefisto!“ (ibid.: 97). Sličan će iskaz izravno ili neizravno ponoviti nekoliko puta u različitim oblicima apostrofirajući Nečastivoga: „Kamo sreće da je stvarno došao i da sam potpisao ugovor s njim. Sad bih bio u poziciji da se smijem svemu ovome“ (ibid.: 115).

Kada diskurs sveučilišta sretne kapital(izam)

Dosad se u znanstvenoj literaturi iz različitih pozicija¹ komentirala uloga Fausnera kao intelektualca i predstavnika ljevičara, odnosno marksističkoga filozofa u *Nečastivom*, pogotovo s osvrtom na posljednju scenu u kojoj ga tjera upravo Nečastivi. Većinom se apostrofira Fausnerova nemogućnost da se i kao intelektualac i kao ljevičar nosi sa sudbinom koja ga je snašla, odnosno s raspletom situacije u kojoj snage odmjeravaju marksistička i katolička ideologija. Ipak, u ovom će se radu pokušati ponuditi čitanje *Nečastivoga na filozofskom fakultetu* u kojemu će se prometnuti odnos Fausnera i Nečastivoga upravo kao metonimijski komentar dramskoga teksta na Brešanovu tadašnju zbilju (1979) koju će okupirati tek prodirući kapitalizam kao novi društveni poredak. Kao korisna metodološka potka poslužiti će Lacanov *Seminar XVII* u kojemu iznosi:

¹ Boris Senker tako oštro kritizira Družićeve stavove o Fausneru kao izgubljenom intelektualcu sitne buržoaske filozofije (2020: 21), dok Prosperov Novak primjerice u Brešanovim dramama vidi zrcalo Brešanove namjere da „demaskira dogmatizam i zlosilje komunističkih vlasti“ (2004: 260).

Something changed in the master's discourse at a certain point in history. We are not going to break our backs finding out if it was because of Luther, or Calvin, or some unknown traffic of ships around Genoa, or in the Mediterranean Sea, or anywhere else, for the important point is that on a certain day surplus pleasure became calculable, could be counted. (Lacan 2007: 177)

Navedeni Lacanov iskaz može se povezati s Marxovim shvaćanjem viška vrijednosti kao srži i pokretačke snage kapitalizma. Radna se snaga pojavljuje kao roba ili objekt, a višak vrijednosti jest gubitak koji se odjednom računa, neprestano dodaje i uključuje u masu kapitala (Zupančič 2006: 170). Spajanje Lacanova viška užitka i Marxova viška vrijednosti u mnogih je teoretičara značilo uočavanje promjena u lakanovski postavljenoj matrici diskursa gospodara u diskurs kapitalista (v. više Vanheule 2016). Analogno tomu, interpretirat će se spajanje Fausnera, predstojnika katedre za marksizam i Nečastivoga, dramskoga ne-lika koji za svaku uslugu zna i njezinu cijenu. Stoga ću naredna poglavlja razložiti prema početnoj tezi o zamjeni diskursa gospodara prema diskursu kapitalista, koja se mogla provesti preko gospodarskoga označitelja (Nečastivoga), a koja se odvija iskazivanjem žudnje intelektualca Fausnera i očituje se u birokratizaciji diskursa sveučilišta, odnosno upotrebi birokratskih govornih činova ili asertivnih pseudo-deklarativa.

U kontekstu Lacanove psihoanalitičke teorije diskursa prvu dramsku sliku *Nečastivoga* možemo promotriti u okvirima diskursa sveučilišta ili diskursa opsesivca. Na poziciji je subjekta (onoga koji govori) znanje (S_2), a Drugi se pojavljuje kao objekt-uzrok želje (a). Svedemo li diskurs sveučilišta s kolektivne razine sveučilišta na individualnu razinu, može se reći da predavač pokušava zavesti svoje studente znanjem – „činjenicama, podacima, statistikama, svime što se smatra elementima moderne znanosti“ (Kovačević 2010: 48). U perspektivi individualnoga oslobođenja tako postavljen diskurs može djelovati inspirativno u smislu da se proizvodi podijeljeni subjekt (\$) koji može propitivati sebe i druge u svijetu. Problem proizlazi iz toga što je propitivanje ograničeno označiteljem (S_1) u poziciji istine, što znači da nametanje ipak postoji iako nije vidljivo na razini svjesnoga (Kovačević 2010: 49).

Preneseno na Brešanov dramski moralitet, Fausneru je kao predavaču jasno da znanje ne proizvodi željeno propitivanje, što se očituje u stalnu Vagićevu

ograđivanju. Iako je Fausnerov fakultetski asistent, upoznat je s profesorovim privatnim i znanstvenim djelovanjem, Vagićeva je pozicija mjesto onoga koji bira između dviju pozicija moći – Komiteta i Univerziteta. S jedne dakle strane postoji fizička prisila u diskursu gospodara, gdje rob mora raditi, ali ostavljena je mogućnost slobodnoga uma. S druge pak strane u zavođenju znanjem očituje se psihološka dominacija ili manipulacija emocijama – koliko god je drugoga „dovoljno“ ubiti, psihološki ostaje prisutan (Kovačević 2010: 49) – sloboda je površna, a pritisak je postojan. I dok je Vagićeva pozicija takoreći lagodnija jer ima mogućnost izbora ograđivanjem, Fausner ostaje u diskursu sveučilišta kao subjekt koji bira propitivati, ali to ujedno znači i da je fizički mrtav (što će oslikati glasovnim nestajanjem ili mucanjem u posljednjem prizoru). Kako prethodno rekosmo, Fausnerovo je propitivanje ograničeno označiteljem ili pritiskom, nametanjem koje postoji, a koje zapravo nikada nije do kraja eksplicirano jer Fausner ne zna tko su ONI koji su sumnjičavi prema njegovim izloženim stavovima. Potpuno ispunjenje zadovoljstva ili Fausnerov *jouissance* zapriječen je Komitetom ili partijskim Zakonom, ili kako Lacan tvdi: uživanje (je) zabranjeno onome, kao takvom tko govori, ili još, da bilo kome tko je subjekt Zakona, ono može biti naloženo samo između linija pošto Zakon počiva u toj samoj zabrani (1983: 301). Iz manjka *jouissance* proizlazi žudnja „jer možemo žuditi samo za onim što nemamo“ (Evans 2000: 6).

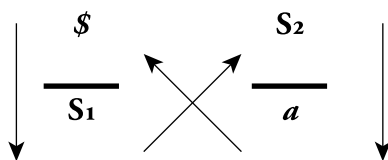
Od fantazme do vođe

Treba napomenuti da je psihoanalitička poanta žudnje u tome da ona nije unaprijed dana, nego je nešto što se mora osmisliti – tek se fantazmom subjekt konstituirao kao onaj koji žudi, fantazmom učimo kako žudjeti (Žižek 2013: 26). Neobičan je ostvaraj dramskoga lika Nečastivoga koji uopće nije dramski lik – ne smješta se u popis likova, tijekom dramske radnje presvlači se pet puta u različita tjelesna ruha – Blažeka, profesora Bolteka, zatim opet Blažeka, vodoinstalatera Miška i naposljetku Fausnera, likovi ga imenuju različitim označiteljima – Mefisto, crni pas, Sotona, Astaroth, sila koju teolozi nazivaju nečistom, a ateisti dekadentnom itd. Potvrdu da je upravo Nečastivi fantazma koja će određivati smjer Fausnerove žudnje pronalazimo u sljedećim označiteljima na različitim mjestima iskaza: *nekakva vizija, neki fantomi,*

moje priviđenje, fantazmagorija. Pojava Nečastivoga uvijek je stoga začudna, on djeluje u nekom obliku posredništva, na razini označitelja utjelovljuje se u različitim likovima, na razini označenoga nedokučiva je pojava. To znači da likovi naučeni donekle dijalogizirati, odnosno djelovati u diskursu gospodara ili sveučilišta, upoznaju novi diskurs u kojemu nikada ne komuniciraju izravno jedni s drugima, ali ipak stalno djeluju u korist Nečastivoga koji ubire profit za sebe. Pritom je u slučaju drame proizvođač uvijek Fausner. Taj novostvoreni diskurs može se uklopiti u Lacanovo naslanjanje na Derridaovu analizu govornih činova koja podupire modernu doksu o padu gospodara. Stoga se Lacanov *Seminar XVII* može protumačiti kao prijedlog da je pad gospodara rezultat uspona drugoga diskursa koji ga je u početku dopunio i na kraju istisnuo (Boucher 2006).

U dodanomu petom Lacanovu diskursu – onomu kapitalista,² lijeva je strana matrice izmijenjena inačica diskursa gospodara – na mjestu djelatnika podijeljeni je subjekt \$, a gospodarski označitelj S_1 nalazi se na mjestu istine (vidi Slikovni prilog 1). Novina u odnosu na matricu gospodara jest da je ukinuta nemogućnost veze između djelatnika i Drugoga. Kao što se može vidjeti na Slikovnome prilogu 1, u diskursu kapitalista izbjegnute su strukturne pogreške četiriju diskursa – pozicija istine koja nije ciljana strelicom, a pozicije djelatnika i Drugoga pod utjecajem su (međusobno nepovezanih) drugih pozicija. U petome diskursu na svaku poziciju stiže strelica, što čini zatvoreni krug i prema tome omogućuje njegovo kretanje kao na kotačima. Ipak, Lacan napominje da onaj tko uspije funkcionirati u ovom glatkom procesu u konačnici sam sebe sagori i potroši, što argumentira gubitkom udaljenosti između djelatnika i Drugoga pa u diskursu kapitalista subjektivnost postaje iskvarena (Lacan 1972: 48; cit. prema Vanheule 2016: 7).

² Iako se u Lacanovu radu ne može pronaći sustavna rasprava ili teorija o ovom diskursu, Lacan je kasnih 60-ih povremeno komentirao posebnosti diskursa kapitalista (usp. npr. Clemens i Grigg 2006, ili Vanheule 2016). Kako napominje Vanheule (2016), u petom diskursu Lacan daje nemarksistički pogled na kapitalističku kulturu, pritom naglašavajući logiku potrošnje, a ne način proizvodnje. Komentirajući *Seminar XVII* ili *Drugu stranu psihoanalize*, nekolicina će autora povezati upravo teze iz toga seminara s Lacanovim govorima o novome društvenom poretku u trenutku kada povezuje teoriju o višku užitka s Marxovom tezom o višku vrijednosti (Clemens, Grigg 2006: 4). Diskurs kapitalista koherentan je s četirima Lacanovim diskursima, ali nije još jedna inačica u nizu – diskurs gospodara, histerika, sveučilišta i analitičara imaju strogu strukturu s četirima elementima koji se rotiraju u fiksnom redosljedju na četirima pozicijama. Diskurs kapitalista remeti strogu strukturu i mutirani je diskurs gospodara (Vanheule 2016: 6).

SLIKA 1. *Na milanskome sveučilištu 1972. Lacan je artikulirao model strukture diskursa kapitalista (prema Vanheule 2016: 7)*

Iako diskurs gospodara može biti primjenjiv na odnose među likovima koji čine pojedinačne fahove socrealističkoga teatra, upravo je ukidanje nemogućnosti veze između djelatnika i Drugoga bitan aspekt koji omogućuje posljednju sliku za stolom – jednostavnije je objasniti kako je moguće zajedništvo među likovima koji se maločas nisu shvaćali, odnosno nisu podnosili jedni druge. „U diskursu kapitalista ne postoji znanje, već se trži – obavlja razmjena – komunikacijom. Posljedica ovakvoga odnosa označitelja i označenoga jest da je subjekt kao biće sveden na gubitak, dok je postojanje gospodarskoga označitelja obilježeno porastom – akumuliranim viškom“ (Tomšič 2015). Ova matrica podržava Lacanovu tvrdnju da je subjektov identitet prazan, ali proizvođan.

Pražnjenje Blažekova, Boltekova, Miškova i Fausnerova tijela, odnosno upražnjavanje Nečastivom silom uvijek se utvrđuje potpisivanjem ugovora krvlju ili riječima Nečastivoga: „vi biste kao javni radnik ipak trebali znati da se kod svakog ugovora za određeni kvantum usluge mora pisati i određena cijena. Inače je ugovor nepotreban“ (1979: 147). Gospodarski je označitelj u Nečastivome lebdeći akter, ne zadržava se u jednome tijelu, što sugerira nesmetanu cirkulaciju i akumulaciju kapitala. Kako smo već prethodno primijetili – kotačići se neprestano vrte. S jedne dakle strane odnos između Nečastivoga i tijela koje zauzima možemo promatrati unutar matrice diskursa kapitalista kao odnos između tržišta i zahtjeva kupaca. Dok je u klasičnim diskursima žudnja jedinstvena upravo po tome što se ne može ispuniti s pomoću označitelja, u diskursu kapitalista žudnja se tretira kao da je potražnja, a tržište je tu da zadovolji zahtjeve kupaca (Vanheule 2016: 7). Iako se Nečastivi imenuje fantazmom, on nije fantazma u onom žižekovskom smislu čega nedostiznoga,

nije (samo) uprizorena žudnja. U diskursu kapitalista potrošači su u stalnom procesu potrošnje – nakon što kupi, posjeduje ili konzumira proizvod, on dolazi u vezu s ostalim potrošačevim proizvodima, postaje označitelj među ostalim označiteljima i tako gubi svoju vrijednost. U potrošača se prema tome stvara stalna žudnja za žudnjom.

S druge pak strane moguće je konačnu transformaciju Nečastivoga u Fausnerovo tijelo promatrati u kontekstu konačne inkarnacije akumuliranoga bogatstva u figuri vođe.³ Za razliku od moći oca koja je utemeljena u ograničavanju žudnje ili moći gospodara utemeljenoj u njegovoj metaforičkoj i kreativnoj riječi, vođa se poistovjećuje s kolektivnim bogatstvom – utjelovljuje ukupnu imovinu zajednice bez potrebe da ju aktivno stječe ili proizvodi (MacCannell 2006: 205). Kako savjetuje MacCannell, da bi se ispravno analizirao diskurs kapitalista, potrebno je točno locirati gdje se diskurzivni gubitak pretvara u dobit. S obzirom na to da kolektivno bogatstvo nije simbolizirano, nego je inkarnirano u vođi, teško je otkriti tko plaća. Preneseno na Brešanovo dramsko oslikavanje odnosa Nečastivoga i Blažeka, Miška, Bolteka te Fausnera, Nečastivi je akumulirani, utrženi kapital, odnosno inkarnacija žudnji različitih društvenih skupina – od dekana, preko podvornika, vodoinstalatera do redovitoga profesora i predstojnika katedre za marksizam. Svi navedeni dospijevaju do onoga za čime žude, izravno ili neizravno iskazano. Ipak, utrženo nikada ne pruža očekivano zadovoljstvo iz čega proizlazi kriza pojedinca. Diskurs je kapitalista stoga začarani krug stalne tvornice želja, neuspjeha i praznine. Fausner se tako u posljednjoj slici pronalazi u svojevrsnoj krizi kada shvati da proizvod, koji je kupio potpisavši ugovor s Nečastivim, sjaji samo na papiru. No tada je prekasno jer se Fausnerov gubitak pretvara u dobit za Nečastivoga – gubitak tijela za Fausnera znači dobitak tijela za lutajućí gospodarski označitelj.

Ostanemo li pri tome da je Nečastivi u tijelu Fausnera inkarnacija figure vođe, izostanak bilo kakva otpora u posljednjoj se dramskoj sekvenci može

³ MacCannell se usredotočuje na figuru vođe koju Lacan u svojem *Seminaru XVII* želi razlikovati od gospodara i oca. U diskursu kapitalista vođa ne predstavlja ukupnu društvenu vrijednost; on je definiran time što je identičan diskurzivnoj dominantni (akumulirano znanje ili bogatstvo). On je njezina metonimija, inkarnacija viška užitka u sustavu. Vođa je daleko od toga da simbolizira kumulativnu vrijednost koja uvjetuje cijeli sustav, odbija svaku odgovornost za bilo kakve gubitke koje zahtijeva sustav značenja utemeljen na ponavljanju (2006: 204).

interpretirati Lacanovim tumačenjem potpunoga odsustva mržnje prema vođi – otac primjerice neprestance provocira želju da ga se ubije, dok je u odnosu prema vođi prisutno poricanje smrtonosnih želja, a na redu je kroćenje verbalnoga nasilja, čime se konstatira da se grupa ne osjeća pripriječena smrću, dapače kao ego poznaje se kao besmrtna (MacCannell 2006: 211). Ipak izvor suštinskoga gubitka mora netko platiti, a to će biti „netko drugi“, stoga će se nasilje i otpor koji bi u drugim tipovima diskursa bili usmjereni prema ocu ili gospodararu, usmjeriti prema drugoj grupi.⁴ Jedini koji se suprotstavlja vođi jest Fausner u tijelu Miška. Preuzimajući njegovo tijelo, nosi sa sobom i govor obilježen mucanjem. Njegov će se pokušaj obznanjivanja grupi svesti na neartikulirano mumljanje, pokazivanje prstima i gestikulaciju kojom će prstima napraviti dva roga na glavi. Želja da se verbalno izrazi kastrirana je govornom manom, dok se pokušaj fizičkoga nasrtaja rješava tako da čitava grupa Miška izbacuje sa sastanka.

Gdje se skrio gospodarski označitelj?

Vratit ću se na početno izneseno tumačenje posljednje slike u kojemu se tvrdilo da je došlo do konačnoga izbacivanja intelektualca koji se nije saživio s duhom vremena. Odvija se posljednja zamjena u kojoj Fausnerovo biće postaje Miško, običan neartikulirani radnik bez glasa, a u Fausnerovu tijelu stanuje glas Nečastivoga. Kada je postalo jasno da je krvlju potpisani ugovor neraskidiv, da je dobit utržena, popis se likova nije promijenio, Fausner i dalje egzistira kao *dramatis personae*, promijenio se govor, odnosno diskurs. Röder tako opravdava svoje bivanje za istim stolom time da „ono što govori gospodin profesor nipošto ne proturječi Svetom pismu. I Isus je na posljednjoj večeri podigao čašu vina i rekao apostolima: Pijte, ovo je krv moja“, a don Ignacije: „tko jede janjetinu, prima na neki način u sebe sveti sakrament“, dok Martinović poentira: „A i Marx je reka... ne možeš ti imati u glavi... mislim neku misao ili tako nešto, ako prije toga nisi napunija želudac“ (1979: 165).

Gospodarski označitelj Nečastivi zauzeo je Fausnerovo tijelo koje se kreće

⁴ Referirajući se na Freuda, MacCannell tvrdi da se nasilje pounutreno svim diskursima prenosi i usmjerava prema drugim grupama (2006: 206).

u matrici diskursa sveučilišta i pretvara se u ono što Boucher (2006) ocjenjuje birokratskim govornim činovima, a koje ilustrira Faircloughovom (2000) analizom govora novih laburista.⁵ Spajajući Searleove formule asertiva⁶ i deklarativa⁷ s matricama četiriju lakanovskih diskursa, Boucher komentira prevlast diskursa sveučilišta u „refleksivnoj modernosti“ i pojavu novih političara koji se ne oslanjaju na autoritet svojih ureda, kako bi se ostvario performativni učinak njihovih asertiva, nego na vlastiti imidž – amalgam osobne mističnosti i karizme (2006: 289). U takvoj se novoj modernosti kao posebnost također ističe fragmentarnost društvenoga poretka na više manjih socijalnih prostora kojima vladaju sustavi provizornih pravila. Hegemonija diskursa sveučilišta nauštrb diskursa gospodara očituje se, kako kaže Boucher, u izostanku gospodarskoga označitelja pa tako govor novih laburista karakteriziraju liste antonimnih pojmova obično formuliranih kao „ne samo... nego i“. Pojmovi su to povezani samo zato što se pojavljuju zajedno, što Bouchera podsjeća na Lacanov S_2 u diskursu sveučilišta – lanac označitelja kojemu nedostaje gospodarski označitelj (2006: 286). Recipijent takvih lista pojmova djeluje kao objekt u diskursu koji se ostvaruje vezivanjem dviju diskursnih razina: s jedne se strane odvija društveno uključivanje poslom, a s druge se strane zbiva implicitna moralna osuda marginalnih, odnosno nižih klasa. Modernim političarima birokratski govorni činovi služe kako bi ujedinili prethodno fragmentirano društvo pa se stoga može govoriti o diskursu uključivanja.

Druga je vrlo važna Boucherova teza da se prevlast diskursa sveučilišta očituje u propagiranju birokratskih govornih činova (2006: 286). U okviru govora novih laburista ogleđni primjerci birokratskih su govornih činova besubjektivni asertivi, pasivne rečenice, koje Boucher, vrlo pojednostavljeno, opisuje kao

⁵ Govori novih laburista pokazuju izrazito odsustvo polemičkoga diskursa (Fairclough 2000: 109). To je diskurs u političkom polju koji sustavno odbija povući razliku prijatelj/neprijatelj: laburisti su uključivi i konsenzualni; nema oštirih podjela; nema nas protiv njih, nema neprijatelja (Fairclough 2000: 34).

⁶ Searle iskazuje asertivne formulom: $\vdash \neg B(p)$, pričem je (p) propozicija, B je uvjerenje, smjer kretanja u slučaju asertiva je riječi-prema-svijetu $\neg$, a kao bitna se stavka formule asertiva ističe njihova mogućnost (ne)istinitosti za što se Searle poslužio Fregeovim simbolom $\vdash$ (1989: 12–13).

⁷ Deklarative Searle označava formulom: $D \uparrow \mathcal{A}(p)$, pričem je D ilokucijska snaga koja uključuje smjer riječi-prema-svijetu i svijet-prema-riječima, što se spaja u simbol $\uparrow$ (1989: 16–19). Taj se specifičan smjer očituje u promjeni početnoga stanja nakon izgovaranja deklarativa, s napomenom da deklarativi ne moraju biti izgovoreni u glagolu „proglašavam“, nego se može koristiti primjerice ideologem koji autorizira deklarativ kao što je „u Božje ime“.

iskaze koji imaju oblik asertiva, ali žele imati snagu asertivnih deklarativa pa ih prema tome naziva asertivnim pseudo-deklarativima. Drugim riječima, u kontekstu matrice četiriju diskursa, to su deklarativi koji pristaju matrici asertiva (2006: 286, 288). Mapirajući Searleove govorne činove deklarativa na Lacanovu diskursnu matricu gospodara te asertiva na diskursnu matricu sveučilišta, Boucher povlači analogiju⁸ između ilokucijske snage deklarativa i gospodarskoga označitelja S_1 , smjera deklarativa i objekta malo a te uvjeta istinitosti kod asertiva i podijeljenoga subjekta $\$$ (2006: 281–284). Ovakva analiza govora laburista može ići u prilog činjenici da je u svakodnevnome životu teško naići na govorne činove koji se među sobom ne prožimaju, odnosno imaju elemente barem dvaju govornih činova pogotovo ako se analizira ono što je neizravno izrečeno, a opet utvrdivo zbog već ustaljenih konvencija u čijim okvirima dijalogiziraju sugovornici. Ako izlučimo uvjet istinitosti, ilokucijsku snagu i smjer deklarativa kao bitne značajke birokratskoga govornog čina, uz već spomenute asertive i deklarative nije naodmet primijetiti da i komisivi, pogotovo primjerice izgovaranje zakletve, jamče istinitost.⁹

Primjenjujući Boucherove stavove o prevlasti diskursa sveučilišta nad diskursom gospodara na završnu Brešanovu dramsku sliku, izoštrit će se viđenje intelektualca koji nije izbačen, dapače on uživa kao novi vođa, ne gospodar ili otac. Sagledamo li Nečastivoga koji se glasa kao Fausner kao metonimijsko očitovanje diskursa sveučilišta, može se reći da u posljednjoj Brešanovoj dramskoj slici upravo Fausner ispunjava glavnu ulogu spajanja fragmentiranoga društva, odnosno socrealističkoga teatra u diskursu uključivanja. Nečastivi stoga izgovara:

⁸ Analogiju između uvjeta istinitosti i podijeljenoga subjekta Boucher objašnjava time što Searle Intencionalnost promatra kao lingvističku, a ne kao mentalnu kategoriju, što argumentira postojanjem performativa koji nisu istiniti ili iskrenih namjera, ali su legitimni. Prema tome Searle predlaže da se Intencionalnost ispoljava u kombiniranju uvjerenja i želja, koji se razlikuju od „svjesnih mentalnih događaja“ kao što su psihološke intencije i vizualne percepcije, iz čega proizlazi da se uvjet istinitosti manifestira u praznoj, nesvjesnoj Intencionalnosti ugrađenoj u jeziku. Analogno prema tome, ono što se proizvodi na nesvjesnoj razini u diskursu sveučilišta upravo je podijeljeni subjekt.

Povezanost između objekta malo a i smjera deklarativa Boucher argumentira služeći se Felmaničnim objašnjenjem Searleova stava o perlokuciji: govorni čin generira referencijalni višak, prilikom čega generirani višak vodi prema moći nad Drugim, odnosno perlokuciji i performativnom užitku (2006: 285 cit. prema Felman 1983: 80).

⁹ Uspoređujući komisive s ekspozitivima, Austin navodi zaklinjanje, obećavanje i jamčenje da nešto jest tako pa prema tome komisivi mogu funkcionirati kao ekspozitivi kada dajem riječ da sam štogod učinila, a ne da ću učiniti (2014: 113).

Ja? Neprijatelj radnog naroda? Što vam pada na pamet, družo kapetane!
Ja sam mu prijatelj. Ja sam svima prijatelj. I radnicima, i seljacima, i
inteligenciji, i kleru, i političkim strukturama, svima. I vama osobno,
družo kapetane... (Brešan 1979: 166)

Radnici, seljaci, inteligencija, kler i političke strukture od prve se dramske slike nižu kao antonimni pojmovi, no u posljednjoj su udruženi i spojivi samo zato što ih Fausner izgovarajući niže jedne do drugih. Gotovo pa metonimijski Fausnerov govor odražava govor laburista „ne samo... nego i“. U navedenim se iskazima ipak ističu asertivi u kojima je naravno naglašen uvjet istinitosti koji još jednom Fausnerove riječi veže uz diskurs sveučilišta. Međutim, riječi neće trajno promijeniti Fausnerove sugovornike, one mogu ostati samo trajno upisane u kolektivnu memoriju i omogućiti svim društvenim skupinama da propituju istinitost onoga što izgovara. Potrebno je dakako iskoristiti govorne činove koji će imati snagu asertivnih deklarativa:

Drugovi i gospodo! Ovo naše prijateljstvo mora ostati trajno i neuništivo.
Zato ćete mi oprostiti na jednoj bezazlenoj i hirovitoj želji, a to je da ga
sa svakim od vas pojedinačno sklopim. I to ne na riječima, jer riječi su
zvuk koji se izgovori i nestane, nego svojim imenima na jednom malom
ugovoru, koji ćemo svi potpisati svojom krvlju. (Brešan 1979: 169)

Budući da se o riječima govori kao o čemu nestalnome i prolaznome, ne možemo izdvojiti konkretan primjer deklarativa kao što je „proglašavam“. Ipak, nakon što Nečastivi predloži da se imenima, krvlju ispisanima, ugovori njihovo prijateljstvo, započinje potpisivanje pa pergament s ugovorom koji Fausner u konačnici trijumfalno promatra možemo smatrati neizrečenim deklarativom. Taj će ugovor imati snagu da izmijeni dotadašnje stanje.

Slika se završava izgovorenom replikom Fausneru: „Vaše će patnje uskoro prestati. Kad se taj vodoinstalater probudi u vama, vaša će se svijest raspliniti u prostoru i nestati, pa ćete prestati doživljavati i bol i radost. Nirvana, potpuna nirvana“ (1979: 172). Fausnerovo fizičko dakle ne prestaje postojati, on međutim postaje prazan, besvjestan čovjek. Stoga se svako potpisivanje ugovora s Nečastivim može promatrati kao generiranje referencijalnoga viška, odnosno kao performativni učinak govornoga čina i nadmoći nad drugima.

S obzirom na to da je Fausnerovo tijelo zaposjeo Nečastivi, a Fausner je u vodoinstalaterovu tijelu, može se reći da je diskurs sveučilišta barem deklarativno prevladao. Diskursu je sveučilišta potrebno da se Nečastivi neprestance presvlači, odnosno da je gospodarski označitelj skriven.¹⁰ Pritom se stvara niz dojučerašnje nepovezivih suradnji koje će u budućnosti spajati istovjetan odnos prema radu i gledanje svisoka na ostale marginalne skupine.

No dok god egzistira Nečastivi, postojat će i žudeći subjekt. Nečastivi kapitalizira na čovjekovoj praznini i žudnji – oni su zauvijek povezani, baš kao i u Brešanovoj drami, neraskidivom Valpurginom niti.

Zaključno

Ostajući pri već određenim fahovima socrealističkoga teatra i usmjeravajući se pritom na metonimijske obrasce ponašanja različitih predstavnika društvenih klasa, pomaknuli smo pogled s detalja Brešanovih dramskih slika kako bismo primijetili cjelinu. Slikovita cjelina koju naposljetku nudi Brešan groteskan je i mučan prizor prekomjernoga uživanja u hrani i piću u kojemu sudjeluju posvema različiti likovi – oni koji su sve do jučer bili nespojivi. Nesumnjivo je da je glavnu ulogu u njihovu spajanju odigrao Nečastivi, no posve je legitimno postaviti pitanje bi li se isto dogodilo da Fausner nije pristao na sklapanje ugovora s fantazmagorijom, je li intelektualac mogao učiniti što god, pa u konačnici, i pobijediti sebe pa uništiti Nečastivoga? Prethodna su poglavlja mogla pokazati da je predstojnik katedre za marksizam tek jedan od ispražnjenih subjekata koji i dalje proizvode kada se dotaknu s Nečastivim. Psihoanalitički je pristup omogućio pomak od uobičajenoga pogleda na Fausnerovo djelovanje na šire zahvaćene odnose među likovima, a prema tome i odnose u društvu, odnosno novome društvenom uređenju, što ga donosi akumulacija bogatstva – kapitalizam.

¹⁰ Osvrćući se na Lacanove riječi o gospodarskome označitelju koji postaje neprikosnoveniji čim se oblaci nemoći razrijede: „Gdje je? Kako se može nazvati? Kako ga se može locirati – osim kroz njegove ubojite učinke, naravno.“, Zupančič sjajno poentira da se neprikosnovenost gospodarskoga označitelja u današnjem poretku očituje u velikom broju nezadovoljnih ljudi spremnih pokazati svoje nezadovoljstvo, ali je istovremeno prisutan i opći osjećaj nemoći, ne samo u smislu učinka te demonstracije nezadovoljstva nego i u pitanju: koga točno napasti? (Zupančič 2006: 174).

Promatrajući pojavu Nečastivoga kao gospodarskoga označitelja koji trži, odnosno profitira u svojoj nadmoćnoj poziciji nad tijelima koja upražnjava, ispunjavaju se sve karakteristike diskursa kapitalista – ponavljajuće radnje kupovanja jer potrošaču nikada nije dosta, što se očituje u stalnom mijenjanju tijela u kojemu će Nečastivi boraviti, „ne samo... nego i“ birokratskih govornih činova realizirano u uključivanju radnika, političkih struktura, intelektualaca i njihovu spajanju, nemoć da se suprotstavi vođi jer se ne zna tko je vođa, gdje se skriva, u čijem tijelu boravi. Drama se zatvara tako da Nečastivi ostaje u Fausnerovu tijelu, stoga je Fausner i dalje fizički prisutan, iako je duhom odbjegao s Miškom. Publika je toga svjesna, ali, kako je već uvedno spomenuto, ostali likovi nisu – oni nastavljaju uživati u proslavi s Fausnerom. Stoga se ta dramska sekvenca može iščitati kao oslikavanje kapitalističkoga društva u kojemu se radi na tome da se stalno stvaraju veće razlike među društvenim skupinama koje će se naposljetku ujediniti, a kada se previše približe, bit će ih potrebno opet razjediniti. Te su društvene skupine istovremeno opijene uživanjem, ali stalno ponavljanje radnje iscrpljuje i prazni te iste skupine, što dovodi do velike razine frustriranosti. Konačan se paradoks ostvaruje u tome što frustracija ne može biti ispoljena jer je „glavni krivac“ skriven. U nečijem tijelu doduše. Ali bijes će se već usmjeriti na nekoga tko ne čini „ne samo... nego i“.

LITERATURA

- AUSTIN, John Langshaw (2014). *Kako djelovati riječima*. Prevela Andrea Milanko. Zagreb: Disput.
- BREŠAN, Ivo (1979). „Nečastivi na filozofskom fakultetu: moralitet u sedam slika“. U: *Groteskne tragedije*. Ur. Zvonimir Mrkonjić. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreba, 91–172.
- BOUCHER, Geoff (2006). „Bureaucratic Speech Acts and the University Discourse: Lacan’s Theory of Modernity“. U: *Jacques Lacan and the Other Side of Psychoanalysis. Reflections on Seminar XVII*. Ur. Justin Clemens i Russel Grigg. Durham, London: Duke University Press, 274–292.
- ČALE FELDMAN, Lada (1989). *Brešanov teatar. Aspekti Brešanove dramaturgije*. Zagreb: Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa.
- EVANS, Dylan (2000). „From Kantian Ethics to Mystical Experience: An Exploration of Jouissance“. U: *Key Concepts of Lacanian Psychoanalysis*. Ur. Dany Nobus. New York: Other Press, 1–28.
- FAIRCLOUGH, Norman (2000). *New Labour, New Language*. London: Routledge.
- FELMAN, Shoshana (1983). *The Literary Speech Act: Don Juan with J. L. Austin, or seduction in two languages*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- KOVAČEVIĆ, Filip (2010). *Lakan u Podgorici. Ciklus predavanja*. Podgorica: Centar za građansko obrazovanje.
- LACAN, Jacques (1983). „Prevrat subjekta i dijalektika želje u frojdovskom nesvesnom“. U: *Spisi*. Beograd: Prosveta, 289–308.
- LACAN, Jacques (2007). *The Other Side of Psychoanalysis*. New York: W.W. Norton & Company.
- MACCANNELL, Juliet Flower (2006). „More Thoughts for the Times on War and Death: The Discourse of Capitalism in Seminar XVII“. U: *Jacques Lacan and the Other Side of Psychoanalysis. Reflections on Seminar XVII*. Ur. Justin Clemens i Russel Grigg. Durham, London: Duke University Press, 195–216.
- NOVAK, Slobodan Prosperov (2004). *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga III. Split: Slobodna Dalmacija – Marjan tisak.
- SEARLE, John R. (1989). *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.

- SENKER, Boris (2020). „Priča kao sudbina u četiri Brešanova dramska teksta“.
U: *Prvi Brešanov svibanj. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa o djelu Ive Brešana održanog od 18. do 19. svibnja 2018. godine na Sveučilištu u Zadru*. Ur. Miranda Levanat-Peričić i Ana Gospić Županović. Zadar: Sveučilište u Zadru, 17–35.
- TOMŠIČ, Samo (2015). *The Capitalist Unconscious. Marx and Lacan*. London, New York: Verso.
- VANHEULE, Stijn (2016). „Capitalist Discourse, Subjectivity and Lacanian Psychoanalysis“. *Frontiers in Psychology*. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5145885/> (14. prosinca 2023.).
- ZUPANČIČ, Alenka (2006). „When Surplus Enjoyment Meets Surplus Value“.
U: *Jacques Lacan and the Other Side of Psychoanalysis. Reflections on Seminar XVII*. Ur. Justin Clemens i Russel Grigg. Durham, London: Duke University Press, 155–179.
- ŽIŽEK, Slavoj (2013). *Gledanje iskosa. Uvod u Jacquesa Lacana uz popularnu kulturu*. Prevela Andrea Milanko. Zagreb: Meandarmedia.

**Can Buy Me Lust. From the Discourse of the Master
to the Discourse of the Capitalist in *Nečastivi na filozofskom
fakultetu* (*The Unholy at the Faculty of Philosophy*)**

At the center of the work is Brešan's morality play in seven scenes, to which we will try to offer a new reading. The dialectic of the relationship between the main characters in the play will be observed through the lens of four of Lacan's discourses or possible types of social connections, so that through the character of Unholy they will be joined by a fifth type – the discourse of the capitalist. The play will be analyzed starting from the already established modification of the socialist realist typology, which in the context of Brešan's drama will give rise to the equalization of all the characters, first of all on the linguistic level, and then in the discourse of the Master. The typical characters such as party potentate, the representative of the clergy, the intellectual will look for a new master and find him in Unholy. He is the only character not included in the list of characters. In the text itself he hides, and when he appears, he does so by changing faces. We want to point out the possible reading of the character of the Unholy as a Lacanian specific economic signifier. In the wider discourse sphere, we will place such a reading as a confirmation of Brešan's ironization of the ideological forms of the theater, but also of social organization. Searle's theory of speech acts will be of great help here, especially the latter in determining the bureaucratic and academic type of language that characterizes certain dramatic characters.

KEYWORDS: assertive pseudo-declarations, bureaucratic speech acts, discourse of the capitalist